

A VÁROS ÁRNYÉKÁBAN

Petkovics Kálmán

I.

Az első vonat hajnalban indul. Télen, nyáron, ősszel és tavasszal, mindig hajnalban. A menetrend néha változik, de az indulás időpontja nem. Nincs az országban még egy közlekedési alkalmatosság, amelyről annyit beszéltek volna, mint erről a vonatról. Az indulási időpont ügyében deputációk jártak a vasúti igazgatósághoz, tárgyalták a kérdést a választók gyűlésein, a szakszervezetben, írt róla az újság, kérvények és panaszlevelek keresztezték egymást az illetékes szerveknél. Végül — ha nagy ügyel-bajjal is — de „győzött az igazság”. A menetrend kérdése az egész falu ügye volt. Kezdetben a vasúti bürokrácia vonakodott, a beadványok az iktatóban felejtődtek; húzták, halasztgatták a dolgot, de az élet egyre erőteljesebben dörömbölt a párnázott ajtókon, tudomásul kellett venni a falu kérelmét. A falu azt kérte, hogy a vonat indulásának és érkezésének időpontját hozzák összhangba a munkaidő kezdetével és végével. Amikor az ügyről jónéhány évvel ezelőtt írtam az újságban, sürgetvén a polgárok jogos követelésének mielőbbi teljesítését, éreztem, hogy a téma sokkal több mondanivalót tartogat, mint amennyit egy igénytelen újságcikk kereteibe lehet gyömöszölni.

Rádöbbsentem, hogy a csendes, magába zárkózott, esténként a békák brekegésétől, a szomjas jószág bőgésétől, hajnalban a kakasok buzgó kukorékolásától hangos falu egy parányit sem olyan, mint amilyennek a gyermekkor már-már ködbevesző emlékei mutatják. Az idillikus külsőségek mögött égető emberi és társadalmi problémák rejlenek, és e problémák megoldása már nemcsak a falutól függ. A vasút elszakíthatatlan köldökszínőr, a falu és a város közötti eleven kapcsolat vivőere lett, s nagyon nevelésesnek tetszik nagyapáink rettegése a vasparipától, amely tüzet prűskölt a vetésekre, és elgázolta a sínekre tévedt kislibákat. Amikor a vonat járni kezdett ezen a tájon, még jószág legelészett a feltöretlen fekete ugarokon, a kapzsi népek nem szántották el a négyölesekét, és szabadabban virultak a sokszínű mezei virágok. De hol van már a vasúti töltések oldalán bókoló kék virágú vad len; és ki tartja számon a szállási és réti gyepek füveit, virágait, a juhcsenkeszt, a pemetéket, a kakukkfűvet, a varádicsot; s ki tudja milyen színű lehetett az ökörfarkkóró, milyen ízű volt a zsír nélkül készült hajdinakása? A múlt vastag ködébe merült világot kellett búcsúztatnom, emlékeket és illúziókat temet-

tem, amelyek gyakran torzítják a mai állapotok képét, meg a távlatokat, és befolyásolják a józan értékelést.

Nem a falukutatás szándéka csalt ide, és még kevésbé akarom felsorolni a falu és a város közötti ellentétek elmosódásának közhelyszerű bizonyítékait, pusztán arra a mindenkit izgató, mindenkit érdeklő kérdésre szeretnék (ha nem is teljes és mindenkit kielégítő) választ adni, amely így hangzik: mi lesz holnap? Milyen jövő vár a vajdasági falura? Milyen erők lendítik előre, és milyen erők, állapotok fékezik a falu gyorsabb fejlődését? És mielőtt a nagyképűség vádjával illetve bárki is, sietek hozzátenni, hogy minden általánosítási szándék távol áll tőlem; egy konkrét falu konkrét problémáiról óhajtok szólni.

Ebben a faluban a hivatalos statisztikai kimutatás szerint 1963 januárjában 11 046 lakos élt, 171 lélekkel kevesebb, mint tíz esztendővel ezelőtt, 1953. március 31-én. Téves lenne azonban azt hinni, hogy itt többen halnak meg, mint ahányan születnek. 1962. január elsejétől október harmincegyedikéig 168 gyermek született és 102 temetés volt, 85 házasságot kötöttek, és tíz választ jegyeztek fel a szorgalmas statisztikusok. Az elmúlt tíz esztendő ugyanolyan képet nyújt a lakosság természetes szaporodásáról, mint a tavalyi év első tíz hónapja kicsiben... Reális számítás szerint tíz év alatt ezer lakos költözött el innen véglegesen, és mintegy ezer ideiglenesen.

De ne tessék meglepődni, nem új keletű jelenség ez: hatvanhárom évvel ezelőtt, az Úrnak 1900. esztendejében, a korabeli kimutatás szerint Csantavér nagyközségben 6975 lélek élt, 1181 házban. Azóta ugyan 4171 lélekkel gyarapodott a lakosság, csakhogy nem a természetes szaporodás, hanem belső telepítések folytán. Két település is létesült a régi falu mellett, az egyiknek most 1011, a másiknak pedig 694 lakosa van. Ha az 1705 telepest kivonjuk a 4171-ből, akkor a létszámgyarapodás 2466 lélekre apad, s ez — valljuk be őszintén — hatvanhárom esztendő alatt nem sok. Nem dolgozott rosszul az a bizonyos Szokola József nevezetű szabados, aki 1764-ben elkezdte, 1786-ban pedig befejezte a telepítés munkáját. A telepítésre viszont az adott okot, hogy Bács vármegye azt követelte Szabadka várostól, hogy adjon az utazgató megyei uraknak előfogakat, vagy pedig építsen falvakat nagy kiterjedésű pusztáin. A két lehetőség közül az utóbbit választotta a város.

Az 1786. március huszonkilencedikén elkészült első telekkönyv szerint a szabad költözésű jobbágyokkal benépesített faluban 141 telkes gazda, 19 házasszeller és 39 lakó élt. Összesen 160 ház épült. Minden ház mellé egy lánca föld járt. A negyedik úrbéri osztályba sorolták a falut, s egy-egy jobbágytelek (szesszió) 61 lánca földből állt, pontosabban 38 lánca szántóból és 23 lánca kaszálóból. Az életlehetőségek, a gazdálkodás feltételei már a kezdet kezdetén sem voltak egyformák: a 34 egytelkes, 17 kéttelkes, 1 háromtelkes s 12 másféltelkes gazda mellett 68 gazdának csak fél-fél telek, 9 gazdának pedig negyed-negyed telek jutott. A három telek és a negyed telek közötti eltérésből eredt a lakosság társadalmi tagoltsága; ezt a felszabadulás utáni földreform enyhítette ugyan, de nem számolta fel. Ezt a több száz esztendeje húzódo nagy kérdést, sok harc és küzdelem, sok igazságtalanság, gőg, önkény és kizsákmányolás okozóját csak a megvalósuló szocialista társadalmi rend törölheti el véglegesen.

1962-ben megünnepelték a falu fennállásának ötszázadik évfordulóját, nem annyira a történelem, a múlt fölidézése kedvéért, inkább azért, hogy felhívják a figyelmet a mostani problémákra, gondokra és természetesen az eredményekre is. Neves közéleti munkásokat, politikusokat, képviselőket hívtak meg az ünnepségre, iskolát avattak, majd a községi elnök — ahogy ez már illik — fogadást rendezett. Imponáló dolog az ilyen ünnepség. Az emberek szeretnek hallani szűkebb hazájuk múltjáról. Még akkor is, ha a történelmi hitelesség egy kicsit sántít. 1462-ben ugyanis a

település már létezett, csak az első írott emlék származik ebből az évből, mivel Hunyadi Mátyás akkor adományozta a települést anyjának, Szilágyi Erzsébetnek. Később jöttek a törökök, és a szegei körzet (nahiye) nem valami pontos adminisztrációja először 29, majd 42 adózó házat tartott számon. Később nyomtalanul eltűntek a házak és az adóköteles honpolgárok. A falu is eltűnt a térképről, beleolvadt a városi pusztába. Újjászületését a város és a vármegye torzsalkodásának köszönheti. A közlekedésnek.

A közlekedéstől függ a jövője is. Az előfogatokat felváltotta a gőzmozdony, a síbusz, az autóbusz, és a vármegyei urak helyett a háromszessziós és negyedszessziós gazdák ükunokái bóbiskolnak a fapadokon, néhány percnyi szundítással toldozzák az egyébként rövid éjszakát. Zsúfoltak a vagonok, sok utasnak nem jut hely, sokan állva bóbiskolnak, élcelődnek vagy halkán beszélgetnek. Dörög a vonat. Huszonnyolc kilométer van a falu és a város között. Huszonnyolc kilométer van a lakhely és a munkahely között. Nem nagy távolság. Moszkvai és New York-i fogalmak szerint jelentéktelen. Ott százötven kilométeres sebességgel szárgul a földalatti, itt ötvennyolc perc kell a huszonnyolc kilométerhez.

A hat-hét vagonból álló szerelvény a vándorló falu sajátos jellegzetessége: húsz-harminc esztendővel ezelőtt is elmentek az emberek, de nem a város felé. A nagy kiterjedésű zentai és becsei tanyavilág nyelte el őket. Vasárnap délután vagy hétfőn hajnalban indultak el kapával, kaszával, s csak a hét végén tértek vissza. Szalmakazlak tövében és istállóban aludtak, a *redusa* főztjét ették, és természetben kapták a munkabért. Róluk mondták, hogy „látástól vakulásig” dolgoznak, róluk írtak szociológiai tanulmányokat, és ők azok, akik lélekben mindmáig agrárproletárok maradtak. Most naponta nyolc órát dolgoznak. De akad közöttük sok, aki szívesen dolgozna többet is, ha lehetne. „Mi bajom lenne? — mondja egy negyven év körüli ember a csomagtartó fémoszlopának dőlve. — Az öreg Matánál tizenhat órát dolgoztunk, mégis élünk... Dolgoznánk mi húsz órát is, ha lenne, aki fizeti.”

A régi mezőgazdasági munkás szólalt meg, aki aratáskor megkereste a kényeret, kukoricatöréskor a hízőnak valót, és viszonylagos nyugalommal várta a telet. Ezek az emberek többnyire nehéz fizikai munkát végeznek az üzemekben. Ott látni őket a teherpályaudvar rakodóján, salakot lapátolnak a villanytelepen, vagy kövezetet bontanak a város valamelyik utcájában, hogy helyet csináljanak a gáz-, a hő- vagy a vízvezeték csöveinek. Vannak közöttük, főleg a fiatalabbak között, fogékonyabb, tehetséges emberek, akik a pallérságig vitték, s nagyokat köszönnek a városba járó falusi ismerőseiknek. Az egészen fiatalok, a katonaság előtt levők vagy a katonaviseltek, nemigen értik meg az idősebbeket, ők „gyárat választottak”, azaz betanult munkások lettek, szakmát tanultak, és bármilyen magas a napszám kapáláskor vagy aratáskor, nem hagyják el munkahelyüket. Életcéljuk is más: lakást szerezni a városban. Ha egyszer teljesül ez a vágy, akkor többé nem térnek vissza a faluba...

Apad a lakosság létszáma. Zsugorodik a falu. De a vicinális csak egy töredékét mutatja a település életében zajló nagy átalakulásnak.

II.

Észak—dél irányban húzódik a főutca. Sok hivatalos nevet változtatott már, de a néptől kapott elnevezést megtartotta: Fő utca. Ezenkívül van Új utca, Kopasz sor, Kangüdrös, Rác utca, Kis utca, Öreg szőlő sor, Dülő, Sár utca, a táblákon azonban költők, államférfiak, tudósok és tábornokok nevei szerepelnek. A nagytemetőtől a kistemetőig, a kertektől a Szőlősorig terjedő település közepén, észak—dél irányban lustán és porosan nyúlik

végig a Fő utca. Az úttest és a járda között két-két sor fa: sötétzöld, dús lombozatú japán akácok. A házak takarosak, tiszták. A polgárosodó közép-parasztság onélegült nyugalmat tükrözik. Ebben különbözik a Fő utca a többi utcától, a foghíjas léckerítések, parányi ablakú apró házak, gyermeklérmától hangos, nyugtalan világa és a Fő utca poros nyugalma. A korszerű, széles utcai ablakok korszerű lakásokat sejtetnek, használatlan tiszta szobákat vagy kiadott tanítói, tisztviselői lakásokat. A gazda leginkább az alsó lakásban él, a hátsó udvarban bíbelődik a jószággal, az első udvart divatos dísznek tekinti. A polgárosodás divathóbortként tört a falura: tisztviselők, gabonakereskedők, vállalkozó szellemű üzletemberek hozták, akik értettek a pénz forgatásához. Mind itt telepedtek le a Fő utcán, az öreg, nyugállományba vonult módos parasztok között, akik vasárnap délutánonként hófehér ingben és hollófeke te lajában üldögéltek a japán akácok hűvösében, s pöfékelve, szótlánul, rendíthetetlen nyugalommal élvezték a semmivevést. A földeket már a fiak, a vők, a felesek, harmadosok, árendások művelték, a gazdasági gondok odakint gyűltek össze a szérűkön, itt nyugalom uralkodott. Néhol az öregek mellett egy-egy eladó lány is akadt, akit megkíméltek a paraszti munkától, mert tanítónénak, jegyzőnének esetleg passzusirónénak szánta a család.

Ezen az utcán telepedett le az értelmiség is. Itt lakott az orvos, állatorvos, az ügyvédek, a községi tisztviselők és a tanítók java része. A Fő utca és a falu többi része között úr tátongett. Még a kisiparosok is csak elvéteve telepedtek ide. Távoli, idegen világ volt, mintha nem is a faluhoz tartozott volna. Az értelmiség egy részének sznobizmusa megfért a nyugállományba vonult módos parasztok közönyével és a vállalkozó szellemű emberek élvhajszolásával, de hermetikusan elzárkózott a falu minden gondjától, bajától. A katolikus egyháznak volt ugyan egy-két próbálkozása az úr áthidalására, de a Keresztény Legényegylet és a Szívgyárda a farkasok és a bárányok összebékítésének meddő kísérlete maradt. Ennél sokkal messzebbre jutott egy orvos, aki ingyen gyógyította a szegény sorsú betegeket, de őt a Fő utca acsarkodó közvéleménye üzte el. Csoda-e hát, hogy a felszabadulás után megszűnt a Fő utca tekintélye és tántoríthatatlan nagy nyugalma? A cárok és az orosz arisztokrácia Pétervárja lehetett ilyen október vihara után, mint amilyen a Fő utca volt a felszabadulást követő években. A tétlen közöny helyébe a kényelmes házak falai közé ideges düh költözött, s lehetetlen tagadás formájában létrehozta azt a bizonyos mindmáig érezhető „arisztokratikus”, fölényes ellenzékieskedést. De ez az ellenzékieskedés már régen elvesztette intellektuális jellegét, a régi előjogait és megcsorbított birtokát sirató módos paraszti réteg elégedetlensége lett; ezt valószínűleg csak az elkövetkező nemzedékek tudása szünteti meg véglegesen.

De mi történt az értelmiséggel? Ezen a változáson sokat lehet gondolkozni. A falunak sokkal több értelmisége van, mint bármikor eddig. Hol élnek ezek az emberek? E közhelyszerű kérdésre nehéz válaszolni. De talán felesleges is, mert nem fejezi ki az átalakulás lényegét. Sokkal találóbb ez a kérdés: honnan jöttek ezek az emberek? Amióta az eszemet tudom, a községházán a főbb tisztviselők mindig idegenek, vidékiek voltak. A királyi Jugoszláviában éppen úgy, mint a monarchia vagy a megszállás éveiben. Vidékiek voltak a tanítók, az ügyvédek, orvosok, állatorvosok: önmaga kormányzására, önszükségeitek kielégítésére tehetetlennek bizonyult a módos parasztság, amely hosszú évtizedeken át az uralkodó társadalmi réteg szerepét játszotta, kezében tartva a gazdasági fellendülés potenciális lehetőségeit, de jellegzetes maradisága, erkölcsi meghasonulása jóval a paraszti életforma sorsfordulója előtt megmutatta gyámoltalanságát. Természetesen ez az állapot megfelelt az uralkodó társadalmi rend érdekeinek: az idegen rendőr, az idegen csendőr, az idegen tanító, jegyző, pap és ügyvéd mindig nagyobb bizalmat élvezett, mint a helybeli. E tudatos kiskorú-

sításnak sok káros következménye maradt. Beidegződött egy furcsa fel-fogás: mindenki, aki nem paraszt, idegen. Ma már sok a középiskolás, egyetemi hallgató, a falu nemcsak saját szakemberszükségeit elégíti ki, jut ember vidékre is. de az idegenkedés még mindig kísért.

Az elszármazott értelmiségiek ezt primitivizmusnak, merev provincionalizmusnak nevezik, és fitymálva beszélnek az állapotokról, ha nagy ritkán hazamennek látogatába.

A kérdés azonban sokkal összetettebb, mint amilyennek látszik. Igaz, van primitivizmus, a primitivizmus dúsan burjánzik: az élet elhanyagolt parlagain, de hiába szidjuk a gatz, ha a parlag töretlen marad. Nem akarok gyomtalanítási recepttel szolgálni, csak azokat a körülményeket szeretném vázolni, amelyek nemcsak lehetővé tették a primitív szemléletek térhódítását, hanem egyszersmind konzerválták, tartósították azt. Vujačić tanító úr suhogó nádpálcával sétált le és fel az iskola folyosóján, és ha egy mukkanást hallott, már felhördült: „Govori državim jezikom!” Később Turnovszki tanító úr, az ejtőernyős ezzel nyitotta ránk az ajtót: „Mi az, disznó csetnikek? Nem tanulatok meg köszönni?!” Ha a régi jegyzőket nézem, a kutyas jegyzőt éppen úgy idegennek, magára erőszakoltnak tekintette a falu, mint amazt a másikat, akinek már elfelejtették a nevét, de arra nagyon emlékeznek, hogy szintén csetnikezéssel kezdte itteni pályafutását... Ez a jöttment had nem merészkedett a Fő utcán túlra, a külterki viszonyok értékelését rábízta a csendőrré, rendőrré és a kisbíróra. És a közönyös, a nyugalmas, a poros, a japán akácok Fő utca mindig összefért ezzel a szellemmel, mindig a hatalomnak tapsolt, amikor a csendőrök megvasalt embereket kísérték a községháza felé.

Ha más nem történt volna az utóbbi másfél évtized alatt, csak az, hogy a falu kinevelte magának az értelmiségét, már ez is nagyon jelentős dolog. Az új értelmiség nemcsak a Fő utcáról jött és nemcsak a Fő utcán koncentráldott. Ezzel szétfoszlott a japán akácok utcájának szimbolikus jellege, méltóságteljes, gögös hangulata. A régi színeket és hangulatot csak a tipegő-topogó idős bácsikák, nénikék őrzik, akik alkonvattáit el-totyognak a vecsernyére, vasárnaponként pedig, ha szép az idő, hát ki-ülnek a japán akácok alá, és idegenkedve, értelmetlenül, kissé féltősen bámulják a világot.

Itt-ott a házak előtt beomlott föld jelzi a múltat, a hajdani búzátároló vermek (szalmával bélelt, kútformájú gödrök; az utóbbi időben felkeltették a múzeumi emberek érdeklődését is) emlékeztetnek a régi időkre. A múltkoriban megszólítottam kíváncsiságból egy hosszú szopókás cseréppipából pőfékelő idős embert egy omlás mellett. Vontatottan, méltóságos nyugalommal és nagyon komolyan mondta el, hogy „ebből a veremből ijesztettek meg legénykoromban a szellemek... a cécóbul gyűttem haza hajnalba, egyszercsak, uram bocsá, egy nagy fehér valami emelkedik fölfelé a veremből...”

Az egyik közeli ház tetején televízióantenna villogott az őszi napfényben.

A Fő utcával párhuzamosan, észak—dél irányban még öt utca húzódik. A keleti részen az Új utca és a Dülő, a nyugati részen pedig a Kangüdrös, Sár utca. Kopasz sor és ennek folytatása, a Rác utca. A legősibb s egyszersmind a legszegényebb a Sár utca. Közepén rendetlen medrében, csenevész fűzfák között a Csikér folydogál. Aszályos nyarakon összehúzza magát, de a csapadékdús esztendőkből gyakran árvízveszéllyel fenyegeti az apró házakat. (Azt mondja a nép, hogy akkor lesz jó termés, ha a Sár utcát ki akarja önteni a víz.) Valószínű, hogy itt laktak az első telepések, akikről a mostaniak azt beszélik, olyan buták voltak szegénynek, hogy még kutat sem tudtak ásni. De nem biztos, hogy így volt. Sokkal hihetőbb a másik feltevés, miszerint az őslakosok, mikor még a földesúr és a törökök elől bújdostak a lápokban, megszerették a halat, s új lakhelyükön nem

akartak lemondani kedvenc étkükről. Manapság már nincs hal a Csikérben, de baromfitenyésztésre annál alkalmasabb. Nyugodtan nevezhetnénk a Sár utcát a libák és kacsák utcájának. A Kangüdrösnek már nincs ilyen nagy múltja. Ide, akárcsak a Fő utcától keletre levő Új utcába, az iparosok és azok a földművesek költöztek, akik nem akartak a Sár utcában, vagy a Kopasz sorban házat építeni, de a Fő utcán nem jutott nekik hely. A Kopasz sor és folytatása, a Rác utca, nemcsak fekvésénél, hanem lakóinak társadalmi helyzeténél fogva is szélsőség: mindig innen indultak a falu központja felé az izgató hírek, nemegyszer földosztási követelések is.

Az utóbbi negyven év alatt létrejött két külső településről már csak azért is érdemes beszélni, mert sorsuk a társadalmi viszonyok alakulását tükrözi, gondjaik leghívebben illusztrálják a falu fejlődésének problémáit. Az északi részen van a „Csingágó”, hivatalosan Dózsatelep. Őt egyforma, mérnöki ceruza által tervezett utca. A falu déli részén, a Fő utca természetes folytatásaként húzódik a Szőlősor, öt keskeny mellékutcával. Mindkét „fertály”-t agrárproletárok lakják. Hasonló problémáik vannak, hasonlóképpen vélekednek, hasonlók a szokásaik, de mégsem egyformák. A Szőlősor lakói saját erejükből építették házacskáikat, roppant szorgalmas, valóban látástól vakulásig tartó munkával, s közben, örökösen rettegve az öregkortól, egyiknek-másiknak sikerült néhány hold földcskét is szereznie. Ezek most büszkébbek önállóságukra, mint a harmincnyégy holdas gazdák. Ezzel szemben a Dózsatelep „állami” telepítés. Az első világháború után az agrártúlnépesedés olyan veszélyes méreteket öltött, hogy az állam jónak látta intézkedésekkel enyhíteni a helyzetet.

A nagy októberi forradalom vihara megbolygatta a falut. A harc-terekről hazatérő katonák beverték a boltok kirakatait, a tél folyamán megszervezték a földosztást. A havas földeken húzták végig a láncot, hókupacokból csinálták a mezsgyekarókat. Mire azonban kitavaszkodott, a forradalom elbukott, a mezsgyekarók elolvadtak. De az eseményeket nem lehetett pusztán puskatussal feledtetni. Faluhosszat összeírták a sokgyermekes nincsteleneket, és megkezdődött a hivatalos földosztás komédiája. A valódi cél nem annyira a szociális nyomor enyhítése, és még kevésbé a nagybirtok csorbítása volt, hanem a nemzetiségi ellentétek mesterséges kiélezése. Annak idején a szabadosokkal együtt a szabadkai pusztákról, majd az átszervezett Tisza menti határörvidékről több szláv család telepedett le a mai Rác utcában; ezek azóta elmagyarosodtak. Innen a sok szláv nevű lakos, aki ma már csak törve beszél vagy egyáltalán nem beszél a szerbhorvát nyelvet. A közigazgatás kapva kapott az alkalmon: névelemzést csinált, összeírta a szláv nevű sokgyermekes, szegény polgárokat, telket és földet ígért nekik a város földjén. Ezzel a szociális gondok nem múltak el, de nemzetiségi villongások sem keletkeztek, mert a földvárományosok névre való tekintet nélkül igen egységesen léptek fel követeléseikkel.

Ilyen körülmények között jött létre a Dózsatelep. A közhangulat arra kényszerítette a földosztás hivatalnokait, hogy nemzetiségre való tekintet nélkül, pusztán szociális szempontok alapján osszák szét a telkeket. Később, két évtized múltán, a megszállók is hasonló kísérlettel próbálkoztak, eredménytelenül. Ez a két falurész, a Dózsatelep és a Szőlősor sok mozgást hozott a falu társadalmi és politikai életébe. Az állam által adományozott telkeken, éppen úgy, mint a Szőlősoron, az öntudatra ébredő mezőgazdasági munkásság egyre szervezettebbé vált. A falu északi és déli részére tolódott agrárproletárok sorsa közös volt a múltban és közös lesz a jövőben is. A mostani húsz-huszzonegy évesek összetalálkoztak a gyárban, a traktorokon, a szövetkezeti gépjavító műhelyben és a város felé dőcögő munkásvonatban...

III.

A társadalmi viszonyok alakulásával a szó szoros értelmében vett parasztság rétege fokozatosan zsugorodik. A 3629 mezőgazdasági háztartásból mindössze 1325 család művel három hektárnál nagyobb földterületet. A háztartásoknak egy jelentéktelen kis része alkalomadtán még foglalkoztat családon kívüli, idegen munkaerőt, de ez már nem általános jellegzetesség. A háztartások többségében felesleges, kihasználatlan munkaerő van. A munkaerő-felesleg a társastermelés, a korszerű termelési módszerek térhódításával gyarapodik. Ebből arra lehet következtetni, hogy a mezőgazdaságban rejlő lehetőségek (belterjesebb gazdálkodás, több emberi munkát igénylő növények termesztése stb.) ki nem aknázása következtében a parasztság rétegéből egyre többen kényszerülnek más munkára, s minden valószínűség szerint egyre fokozódó nyomást gyakorolnak majd a többi gazdasági ágra. Nagy kérdés, hogy a gyáripár, kisipár, kereskedelem, közlekedés és a közművek belátható időn belül létesíthetnek-e elegendő új munkahelyet a felesleges munkaerő befogadására. Számolni kell ugyanis a többi gazdasági ág, elsősorban az elavult gyáripár felújítására, vagyis hogy ott is felszabadul a munkaerő jelentékeny része. Ezért sokkal jobban, mint bármikor eddig, vágyalmok nélkül, józanul és reálisan kell szembenéznünk a falu távlatának alapvető kérdéseivel.

A közeli város és a fejlődő ipar a mezőgazdasági termelés gyorsütemű gépesítése mellett itt sokkal közvetlenebbül és sokkal erőteljesebben hatott a parasztság felmorzsolódására, mint Bácska és Bánát többi falujában. Nemcsak a földművesek létszámának csökkenése mutatja ezt, hanem a magánsector termelésének sok sajátossága is. A kevés föld és a kedvezőtlen birtokviszonyok már a felszabadulás előtt intenzívebb jószágtenyésztésre, sertéshizlalásra serkentették a lakosságot. Virágzott a kereskedelem és a kupeckodás, ide gravitált a nagy kiterjedésű közép-bácskai tanyavilág, de az alkalmi jószágkereskedők Bánátba is gyakran átrándultak. Elsősorban sovány, magló jószágot vásároltak, annak volt a legnagyobb keletje. Téves volna azonban a kupeckodást a munkakedv, a szorgalom híjával magyarázni. A vadkereskedelem elburjánzását részben az akkori szervezetlen kereskedelem, részben pedig a jószágtenyésztéshez szükséges takarmányhiány tette lehetővé. Ennek az lett a következménye, hogy a sertéshizlalás, és a baromfitenyésztés — tehát a hústermelés — kifejlődött, a jószágtenyésztés pedig lemaradt. Noha a felvásárolt piaci felesleg zöme jószág, a termelők még sem dicsekedhetnek jó minőségű jószágfajtákkal. A földműveszövetkezetnek sok dolga lesz még a jószágállomány minőségének javításán, főleg, ha figyelembe vesszük, hogy a parasztság egyre fogyatkozó rétege eddig sem tett tanúságot valami nagy tanulékonyaságról.

A paraszti életforma zárt kereteit nemcsak külső tényezők, az általános gazdasági fejlődés újabbnál újabb hatásai ostromolják, hanem bizonyos belső problémák is feszegetik. A rétegeződés folyamatát nem kísérte a termelési szakosítás. A birtokviszonyok változtak, de a hagyományos gazdálkodás nem; a konyhára termelés elemeit még az öt hektárnál több földdel rendelkező háztartásokban is megtalálhatjuk. A viszonylagos jólét pusztán látszat, a valóság ellentmondásokkal terhelt és a távlatatlanság béklyóit sejteti. Ezt bizonyítják a termelés összetételére vonatkozó adatok. Az 1961—62. gazdasági évben az egyéni termelők kezében levő 7195 hektár megművelhető föld 27,9 százalékán termeltek búzát, 8,1 százalékán rozsot, zabot, őszi és tavaszi árpát, 41,5 százalékán kukoricát, 15,7 százalékán takarmánynövényeket, 4 százalékán főzelékféléket, és mindössze 2,8 százalékán több munkát, nagyobb befektetést igénylő, de ugyanakkor sokkal jobban jövedelmező ipari növényeket. (A szomszédos községekben,

Moravicán és Kishegyesen, a megművelhető földterület 4,5 százalékán termeltek ipari növényeket az 1961—62. gazdasági évben.)

Az egyéni termelők gazdálkodását elemezve két fontos következtetésre juthatunk. Először: a termelés struktúrája az utóbbi huszonöt esztendő folyamán alig változott; ugyanakkor lényegesen megváltoztak a birtokviszonyok. Másodsor: új gyárak, feldolgozó üzemek létesítésével megváltoztak a gazdaság szükségletei, a piac követelményei. Ezek a tényezők ostromolják a paraszti életforma zárt kereteit. De tartani kell a versenyt a korszerű eszközökkel termelő társadalmi szektorral. Ilyen feltételek között most, amikor a paraszti életforma a potenciális meg a valóságos társadalmi és gazdasági erők hatása folytán megváltozik, tanúi lehetünk sok üdvös jelenségnek, de meghasonulásnak is. A falu jövőjének nagy kérdése ott feszeleg az egyszerű emberek gondolataiban. Lassan elmúlik a gépiszony, elmúlik a korszerű termelési módszerektől való idegenkedés periódusa, a földművesek legnagyobb része illúziómentesen akar szembenézni élete sorsdöntő kérdéseivel. Nem nyugtatja meg őket az alkotmányosan szavatolt tulajdonjog, hiszen a gyerekek meg az unokák menekülnek a paraszti munkától. Az elemi iskola egyre képzetesebb nemzedékeket bocsát az életbe, és a néhai hatvan-hetven holdas délceg, rátartó nagyapák unokái egyre több esetben büszkén vallják magukat üzemlakatosnak, számszámkezelőnek, asztalosnak, esztergályosnak. A régi szüreti bálak hejehujás, árvalányhajas ifjúsága alig egy évtized leforgása alatt morzsolódott fel, megtagadva azt, ami apáinak a legszentebb volt: a földet.

A falu jövője? A szövetkezeti székház emeleti irodájában kiterítik a kataszteri község térképét. A társadalmi földeket színes foltok jelzik. A végrehajtott és a folyamatban levő tagosítás révén több száz holdas birtoktestek alakultak ki. A kataszteri község területe 9194 hektár. Ebből 1580 hektár társadalmi tulajdonban van. A lakosság létszáma 11 046. Ebből mintegy kétezer (fele helyben, fele a városban) gyáripárban, kisipárban és a többi gazdasági ágban dolgozik. A mezőgazdasági háztartások száma 3629. Ezek összesen 7614 hektár földdel rendelkeznek. Egy háztartásra átlagosan 2,09 hektár föld jut. 259, földművelésből élő családnak egyáltalán nincs földje. 1004 család nem egészen egy hektár, 905 család két hektár földdel rendelkezik, 981 család birtoka három hektártól öt hektárig terjed, hat hektárnál több, nyolc hektárnál kevesebb földdel 282 család rendelkezik, nyolc hektárnál nagyobb birtoka pedig csak 162 családnak van. Gyakorlatilag a földműveléssel foglalkozó családoknak több mint a fele képtelen a hagyományos termelési módszerekkel árutermelővé válni. Ez pedig azt jelenti, hogy a község lakosságának több mint ötven százaléka a közeljövőben vagy más gazdasági ágazatokba kényszerül, vagy a belterjes, a korszerű gazdálkodás útjára lép. Két lehetőség között kell választani. A jelek arra engednek következtetni, hogy a belterjes gazdálkodás lehetősége ritkábban kerül szóba. A pár hektár földdel rendelkező földművesek leginkább más gazdasági ágazatokban keresik boldogulásukat. De a földről sem mondanak le. Ezzel egyre határozottabban jut kifejezésre a kétlakosság jelensége mint szociológiai tünet, s ez bizonyos értelemben a gyors gazdasági fellendülés kerékkötőjévé válik. Az 1960. májusában végrehajtott összeírás adatai szerint a faluban 995 munkás és tisztviselő volt alkalmazásban. A foglalkoztatottak közül 1151-en rendelkeztek ingatlanl. (Ezen nem kell különösebben csodálkozni; a statisztika azoknak a birtoktát is figyelembe vette, akik az összeírás napján más faluban, városban voltak munkaviszonyban.) Az ingatlanl rendelkező munkások és alkalmazottak 18 százaléka három-három hektárnál nagyobb megművelhető földterület tulajdonosa. (Szabadkán az alkalmazásban levők 4 százaléka, Zentán 5 százaléka, Topolyán pedig 10 százaléka rendelkezett három-három hektárnál nagyobb földterülettel.)

A kétlakiság napjainknak egyre jobban kiéleződő problémája. Mind-egy, hogy milyen szempontból vizsgáljuk, gátolja a gazdaság és a termelés fejlesztésére irányuló szorgalmat, konzerválja a műszaki haladás iránti érdektelenséget, az egyént nem ösztönzi a szakmai képzésre és önképzésre. A kétlakiság a jövőben még több gondot okoz, és a bővített újratermelés kibontakozásának igen nagy akadálya lehet vidékünkön. A család jövedelme két forrásból ered: két helyről csurran-csöppen valami, és ez elegendő ahhoz, hogy a család mindkét jövedelemforráshoz görcsösen ragaszkodjon, tekintet nélkül arra, hogy érdeke összhangban van-e a társadalom érdekével. A kétlakiság pillanatnyilag a viszonylagos jólét szilárd alapjának tűnik, létrehozza a sajátos életszemléletet, de holnap már közösségi gond lesz: a gyárban és a földön egyaránt tartósítja a műszaki elmaradottság állapotát. Ezzel szemben a probléma a napi politika síkján rendkívül kényes. Jobbadán országos, köztársasági, tartományi viszonylatban beszélnek róla, helyi viszonylatban nem nagyon emlegetik.

A kétlakiság következménye az is, hogy a kétlakiak nem törődnek eleget a mezőgazdaságban rejlő termelési tartalékok feltárásával. „Tudva-levő — állapították meg a település fejlődésének öt éves távlattervében —, hogy a két-három hektár földdel rendelkező egyéni gazdaságok a föld jövedelméből képtelenek megélni, ezért más gazdasági ágazatokban keresnek megélhetési lehetőséget, közben még jobban elhanyagolják saját gazdaságukat.” A kétlakiság szociális és gazdasági gond. Égető kérdés, s megoldását nem lehet a véletlenre bízni. A megoldására elsősorban a földművesszövetkezet hivatott. A szövetkezet eddig a társatermelés terén a gabonatermelés mellett a jószágtenyésztést szorgalmazta. De ez a törekvés a piacon uralkodó ingatag állapotok miatt nem járt kellő eredménnyel. Az ipari növények termesztését, a konyhakertészet meghonosítását (ennek megvannak az éghajlati, természeti és piaci feltételei) a kétlakiságból eredő érdektelenség, a kifizetődő gabonatermelést viszont az apró tagokban levő földek szétszóródottsága gátolja.

Nézem a kataszteri község térképét. A nyílegyenes vonalakkal jelzett dűlőutak és négyölesek a vajdasági falu változó napjainak megoldásra váró problémáit jelképezik...

IV.

Az agrárérdekelt, mielőtt földet kapott volna, munkás volt. Gyermek-kora óta más keze-lába: libapásztor, kanász, marokszedő, napszámos, rész-arató, mindig dolgozott, mindig másnak, és sokat. A háború előtt részt vett a bérmozgalmakban (egyikhez-másikhoz az üldözött munkássajtó is eljutott), gyűlölte a földbirtokost, de sorsának jobbra fordulását, társadalmi helyzetének megváltozását leginkább úgy képzelte el, hogy jómaga is földtulajdonossá válik. Persze voltak kivételek, akik megértették a nagyüzemű gazdálkodás előnyeit és szükségességét, de emlékezetem szerint az agrárreform előtti hetekben ez a jelszó nem volt használatban. A mezőgazdasági munkások zöme — és ez nem pusztán helyi tünet — az agrárreformtól, a földtől többet várt, többet óhajtott, mint amennyit kapott. Néhány év múlva bebizonyosodott, hogy a négy, öt, hat hold föld a megváltozott társadalmi-gazdasági viszonyok között nem is olyan bő jövedelemforrás. Hiányoztak a gazdálkodás anyagi feltételei, az iga, az újratermelési anyagok, a jó vetőmag, hiányzott a pénz. A felosztott földeken a legtipikusabb kisparaszti gazdálkodás alakult ki, és ha az adminisztratív irányítás korszakában, a nagy társadalmi és gazdasági erőfeszítések idején, nem élveztek volna indokolt előnyöket és kedvezményeket, sokan lemondtak volna a földről.

Ez persze nem történhetett meg. A földhöz jutott agrárérdekeltek egy része bekapcsolódott a szocializmus építésébe. Ők alakították meg az első termelőszövetkezetet; ez kiállta az 1953. évi próbát, és korszerű, fejlődőképes, erős mezőgazdasági szervezetté nőtt. Az új földtulajdonosoknak egy kisebb része azóta megszabadult a földtől, egy másik, szintén kisebb része pedig hozzáragasztott néhány holdacskát a juttatotthoz, és szorgalmas munkával, egy kis üzleteléssel, vergődéssel a néhai középparasztok soraiba verekedte magát. Ezek azonban végletek. Az új földtulajdonosok zöme csak tengődött, és most, több mint másfél évtizeddel az agrárreform után, félmunkásként, félpasztként, ideiglenes munkanélküliként vagy fegyelmezetlen alkalmazottként gondot okoz a kommunának. Mondom, ez a réteg túl sokat várt. túl sokat remélt a földtől, de nagyon keveset kapott. Tizenöt év alatt megnőttek a gyerekek. A néhány hold földcske megtermi ugyan a kenyeret, de nem elégíti ki a növekvő igényeket. Az ebből eredő gond több mint egy évtizede befolyásolja a falu gazdasági fejlődését. Az új ipari és kisipari vállalatok létesítései nemcsak a gazdaságosság szempontjai, hanem a szociális, népjóléti szükségletek is közrejátszottak. A tapasztalatlan, fiatal munkaközösségeknek sokszor vállalniuk kellett a szociális érdekű munkahelyek terhét.

Az agrárérdekelt, illetve a tizenöt évvel ezelőtti új földtulajdonos „állás”-t kapott a faluszéli gyárban; mondjuk, segédmunkási vagy rakodómunkási „állás”-t. Szüksége volt erre, követelte a munkahelyet, mert a négy hold föld jövedelméből nem lehet megélni, főleg, ha a négy hold földet nem a legkorszerűbb módon művelik, és nem belterjesen gazdálkodnak rajta. Persze az „állás”-tól a föld sorsa a megművelés minősége tekintetében nem javult. Sőt! Még jobban elhanyagolódott, még kevesebbet termelt. De hagyjuk a földet, nézzük inkább a tulajdonost, aki „állás”-t kapott, teszem fel egy száz munkást foglalkoztató, sok műszaki, technológiai és gazdasági gonddal bajlódó, faluszéli gyárban. Ez az ember a társadalmi, politikai életben, az öngazgatás szerveiben aktív tényező lett. Felszólal az üléseken, bírál, helyesel, de keveset tanul. Nem alkalmazkodik a gyáripari termelés követelményeihez, új környezetéhez. Ezzel szemben érezteti, tudatja és közli is, hogy alkotmányos joga van az „állás”-ra. És mint általában, a jogok túlzott hangsúlyozása közben megfeledkezik a kötelezettségekről. A Kommunista Szövetség egyik gyári alapszervezetének ülésén találkoztam egy ilyen jelenséggel. Egy szállítómunkás, hajdani új földtulajdonos, ősszel, a kukoricatérés idején munkaidő alatt behúzódtott a félkészáru-raktárba és elaludt; az igazgató ébresztette fel. Egyáltalán nem érezte magát ludasnak. „Az igazgató elvtárs — mondta — már ezt a kis pihenést is sajnálja a munkástól. Tudja-e, hogy én egész éjszaka dolgoztam, törtem a kukoricát. Hát nincs jogom egy kis pihenésre?”

Az érv a kétlakiságon alapuló életszemlélet tipikus megnyilvánulása, kártékony demagógia. Legsajnálatosabb, hogy a munkás valóban meg volt győződve igazáról. Tizenöt év alatt a négy hold föld művelése közben nem fejlődött és nem is fejlődhetett ki közösségérzete, ami azt sugalmazná neki, hogy saját érdeke, saját joga mellett tiszteletben kell tartania még kilencvenkilenc ember jogát és érdekét. Az adott esetben érdeke ellentétben volt kilencvenkilenc ember, egy gazdasági szervezet, egy közösség, egy egész társadalom érdekével. (Éppen áruszállítás volt a gyárban, fontos szerződési kötelezettségnek kellett eleget tenni.) Ettől a szállítástól — tehát az elaludt szállítómunkástól is — függött, hogy lesz-e elsején elég pénz a személyi jövedelmekre vagy nem lesz. Tudomásom szerint azonban a munkást mégsem büntették meg fegyvelemsértés miatt.

Eszmei vita lett a dologból. Érvek, ellenérvek. És a szóáradatban elsikkadt egy rendkívül égető eszmei kérdés: a kétlakiság jelenségének iellegetes megnyilvánulása. Mondom, fiatal a gyár, fiatal a munka-

közössége, nincs tapasztalata. Ha nem is adtak teljesen igazat a fegyelmetlen munkásnak, de passzív, hümmögő magatartásukkal lehetővé tették, hogy a kérdés következtetés állásfoglalás és határozat nélkül lekerüljön a napirendről. Őszintén szólva nincs sok remény arra, hogy ez az ember megváltozzon. Valójában személy szerint nem is róla van szó, hanem egy életszemléletről. És még többről. Ennek az embernek van két fia. Nagy nehezen kijárják az elemi iskolát, egy kicsit dolgoznak a földön, egy kicsit csellengnek a ház körül. Lassan megnőnek, és ismét felvetődik az „állás” kérdése. Ha megnézzük, hány munkásgyerek kerül a faluból középiskolába, és ha figyelembe vesszük, hogy nemcsak a műszaki és gazdasági értelmiség, hanem az utóbbi időben a gyáripari munkások zöme is tehetősebb családokból származik, akkor az egész ügy más megvilágításban kerül elénk. Nem perfelújításról van itt szó, hanem arról, hogy a község a rá nehezedő szociális gondot szociális érdekű munkahelyekkel csak ideiglenesen rendezheti; a kérdés valódi megoldását sokkal mélyebben kell kezdeni, elsősorban az iskoláztatással, a társadalmi viszonyok alakulásának nemcsak figyelésével, hanem a folyamatok tudatos szabályozásával. Fel kell mérni valósan a kétlakosság súlyos problémáját, és megalkuvás nélkül le kell számolni ezzel a minden fejlődést gátló nyúggal.

Új gyárak vannak a faluban. Régi, toldozott-foltozott épületekben új munkahelyek. A legutóbbi öt esztendő folyamán határozottan fellendült a gazdasági tevékenység. Hasznos kezdeményezésekről, sok találékonyságról számolhatunk be. De nem a mezőgazdasági termelés, hanem a többi gazdasági ág volt a figyelem, az érdeklődés előterében. A statisztika szerint az 1962. évben a termelőeszközök értéke meghaladta az egymilliárd dinárt. Ebből 732 millió a mezőgazdaságé, 300 millió pedig arányosan oszlik meg a többi gazdasági ág, elsősorban a gyáripar, kisipar, kereskedelem, közlekedés és vendéglátóipar között. Ha a háború előtti utolsó, 1939., úgynevezett békeévben készült volna hasonló kimutatás, akkor az adatok összehasonlítása nemcsak nagy fellendülésről tanúskodna, hanem a termelőeszközök összetételében végbement pozitív változásokat is kimutatná. Sajnos nincs lehetőségünk ilyen összehasonlítást végezni, s így a gazdaság fejlődésének ütemét csak a társadalmi termelés értékének és a nemzeti jövedelem alakulásának adataival lehet szemléltetni. A társadalmi termelés értéke 1958-ban 899 millió dinár volt, 1962-ben pedig egymilliárd 471 millió dinárra emelkedett. Hasonló arányban növekedett a nemzeti jövedelem is. A gyors fejlődés, a társadalmi termelés és a nemzeti jövedelem értékének emelkedése elsősorban a gazdaság szerkezetében végbement pozitív változásokkal magyarázható. A falu sokat veszített agrárjellegeből, és — mint a társadalmi tervek indokolásában hangsúlyozni szokták — az ipari és a kisipari fejlődés útjára lépett.

A fejlődés útja azonban göröngyös. Szubjektív és objektív akadályokkal kell megbirkózni. Az új kisipari létesítmények fiatal munkaközösségeinek nemcsak a technológia, a termelési folyamat elemi problémái okoznak sok gondot, hanem az áru értékesítése is. A piac meghódítása sokkal szervezettebb és tapasztaltabb gazdasági szervezeteket is próbára tett már. Elképzelhető, milyen rendkívüli akadályokat kell leküzdeniük a fiatal falusi munkaközösségeknek, amelyek képkereteket, vakolókanalakat és palacsintasütőket gyártanak. Az indulás nehéz időszakát csak az érdekek kölcsönös tiszteletének elvén alapuló gazdasági integráció enyhíthetné. Az eddigi integrációs kísérletek többnyire sokszor indokolatlan érdekellentétek miatt hiúsultak meg. Ebben nagy szerepe volt a leggyakrabban éppen a gazdasági életben kifejezésre jutó lokalizmusnak. Pedig egyszer meg kell érteni, hogy a falu fejlődésének alapvető kérdéseit nem lehet csak a falu keretei között megoldani. Ki kell törni az erőltetett „faluszéretés” posványából. A fejlődés legfontosabb feltétele ez.

Akad kifogásolni való a termelők felfogásában is. Az „állás” fogalmában például túl sok a kispolgári liberalizmus. Már az is nagy eszmei és politikai siker lenne, ha az emberek *állás* helyett *munkahelyet* mondanának és értenének. A termelés legfontosabb tényezőjét, az embert, meg kell szabadítani ezektől a gátlásoktól, e felesleges tehertől, ezért áldozatot is kell hozni, mert a faluszéli gyárakban egyelőre beszélni sem lehet korszerű munkaszervezésről, gazdaságosságról és termelékenységről, noha a szakmunkások legnagyobb része, mintegy kilencven százaléka, fiatal ember és nagyon fogékony az öngazgatás kérdései iránt. Már maga a kifejezetten kisipari jellegű szakmai képzettség (helyi viszonylatban egyébről álmolni sem lehet) is akadályozza a korszerű technológia alkalmazására irányuló törekvéseket. Az öngazgatás rendszerében viszont egy bizonyos fokú családiasság tapasztalható, s az első pillantásra még rokonszenvesnek is tűnik. Az ember hajlamos a közvetlen demokrácia rendszerét kritika nélkül üdvözölni minden megnyilvánulási formájában, s így gyakran szemet huny olyan dolgok fölött, mint például ha a munkástanács a munkahelyek analitikai felbecslése vagy az áruforgalmi osztály hasznos kezdeményezése ellen szavaz. A demokrácia! Sajnos még nem számították ki, hogy valójában mennyibe kerül az ilyen demokrácia. Sőt még azt sem sikerült tisztázni, hogy vajon demokrácia-e ez a demokrácia.

U.

1953. március harmincegyedikén 11 217 lakosa volt a falunak; nyolc év múlva viszont, 1961. március harmincegyedikén, 171 személlyel kevesebb volt a lakosság létszáma. Ezzel szemben a település nem zsugorodott — inkább fejlődött. Új lakóházak, lakások épültek, új utcák keletkeztek. Úgy rémlik, mintha a valóság megcáfolná a statisztikát, mintha az élet dacolna a számokkal. Valójában azonban az életforma, a lakosság társadalmi összetétele, az életfeltételek és birtokviszonyok változtak meg. A földek és az emberek sorsa, az élet iratlan ősi törvénye módosult. A régi határrészek — Tarackos, Bogaras, Kukurik, Békova, Búzás — még megvannak ugyan, de már a legidősebbek sem használják ezeket az elnevezéseket. A feltört ugarok, megszelídített rétek engedelmessé váltak az ember és a természet akarátának, de a tanyák, ezek az akácos oázisok, a bácskai idillikusnak tűnő foltjai egyre összébb húzódnak, zsugorodnak, fogynak. Régi cselédházak, béreslakások romjai tünedeznek elő itt-ott az akácok közül, a tágas szérűket feltörték krumpliföldnek, és sok régi szállásnak már csak a helye mutatja, hogy valamikor élet volt itt. A leomlott tanyaházak falainak maradványai sárga foltokban kandikálnak ki a gazból.

Kivezettek a faluszlére, hogy lássam a felsorakozott új házakat. Takaros, többnyire téglafalú családi házak, inkább külvárosra, mint falura emlékeztetnek. Az udvarokban kevés a jóság, de annál több a virág. Minden jel arra mutat, hogy az építkezők éltek a lakásépítési hitel lehetőségeivel. Az új település lakói többnyire munkások, alkalmazottak, szövetségi tagok, tisztviselők. „Ugye — dicsekedett a kísérem — mégis fejlődik ez a mi falunk? Állandóan szaporodnak a házak. Én nem is tudom, honnan szedik a statisztikusok azokat a furcsa adatokat...’ Furcsa adatok, de megcáfolhatatlanok. Olyan minőségi változásokra utalnak, amelyeket a felületes szemlélő nem érzékelhet, főleg ha érzelmeit a lokálpatriotizmus fel-fellobbanó lángja hevíti. Ezek a furcsa adatok a paraszti életforma válságát, fokozatos átalakulását szemléltetik, és egyszerűsmind a lakosság szociális összetételének aránylag gyors változásaira engednek következtetni. A falu, illetve a település fejlődik, de fejlődésében változik is, mágneses erővel vonzza a tanyák szétszóródott népét,

de ugyanakkor maga is kénytelen engedelmessé válni a gazdaságilag fejlettebb központok magneses vonzásának.

E furcsa adatok azt mutatják, hogy a hajdan virágzó és a mezőgazdasági termelésben jelentős település lakossága fogy. Ugyanebben az időszakban a környékbeli városok lakossága szaporodott (Szabadkái 9763, Zentaé 1183, Topolyai pedig 1679 lakossal). Többé-kevésbé a népesség vándorlásának természetes, társadalmunk és gazdaságunk fejlődésére jellemző jelenség ez. Eppen ezért a vészharang kongatásra nincs semmi ok, de annál alaposabban kell tanulmányozni a népesség vándorlása folytán kialakult új helyzetet. Az átalakulás gyors, bonyolult, örvénylő folyamata sok válaszolatlan kérdést tár a nyilvánosság elé, és új problémák tanulmányozását, elemzését és megoldását sürgeti. A lakosság vándorlásának egyik szembetűnő jellegzetessége, hogy jobbadán a fiatalabb emberek, a termelés legértékesebb és legképzettebb hordozói mennek el véglegesen a faluból és a mezőgazdasági termelésből. Ezzel számolni kell a gazdasági és nem gazdasági jellegű befektetések tervezésében, az iskoláztatásban, az általános műveltségi színvonal emelésében és a szakképzésben, mert a jövő képzett embereket, képzett termelőket követel.

Az anyagi javak termelésében a mezőgazdaság rejteget legtöbb tartalékot. A majdásfélmilliárd dinár értékű termékölősség, amit az egyéni termelők évente eladnak, a lehetőségekhez mérten még mindig kevés. Indokolatlanul nagy eltérések vannak a magánszektor és a társadalmi szektor terméshozamai között. De a gabonatermeléstől mégsem lehet csodákat várni, főleg, mert a megművelhető föld területének háromnegyed része az egyéni termelők kezében van. Ez a földterület több ezer apró parcellára oszlik, s ez költségessé teszi a korszerű, gépi művelést. Az agrominimumról szóló községi rendelet a kezdeti akadékoskodások után most már polgárjogot nyert, a termelők igénybe veszik a szakmai tanácsot, a gépet, műtrágyát és nemesített vetőmagot használnak, de ez csak jelentéktelen mértékben hat a gabonatermelők terményfőlösségének növekedésére, mert a hozam fokozatos emelkedésével csökken a fehérgabona vetésterülete. Az áruelőlősség növekedését elsősorban a jószágállománytól kell várni, hiszen már ebben a gazdasági évben is a magánszektor értékesített termékeinek 52 százaléka a jószágtenyésztésből eredt.

S itt a legtöbb tennivaló. A társatermelés a jószágtenyésztésben kezdetleges, hiányzik a kellő termelési kultúra, hiányzik a minőségi jószág tenyésztéséhez elengedhetetlenül szükséges ólak és istállók, és hiányzik a termelők ilyen irányú oktatása és tájékoztatása. A szövetkezet még mindig a felvásárlásra összpontosítja figyelmét, kevesebbet törődik a termelés szervezésével. Így aztán az áruelőlősség kialakulásában a véletlenszerűség kiszámíthatatlan tényezői érvényesülnek. 1959-ben például 9426 hízósertést vásároltak fel, a következő évben a hízók száma 13 317-re emelkedett, hogy aztán ismét csökkenjen. Hasonló ingadozás tapasztalható a szarvasmarha-állományban is. Talán még a baromfitenyésztés a legkiegyensúlyozottabb: évente mintegy 15 000 hizalt baromfit adnak el a termelők a szövetkezetnek; a lakosság számára és a természet adta lehetőségekhez viszonyítva ez nem sok, de a távlatok szempontjából mégis figyelemre méltó.

Figyelemre méltó, mert a belterjes gazdálkodás bőséges lehetőségeit csillogtatja. Általános társadalmi érdek, hogy ezeket a lehetőségeket egyszerűen ki is használják. A fejlődés irányzata reményt keltő: a szállások szétszórt népe mind jobban a falu felé törekszik; ha a szétszórt apró parcellák gondjai is eloszlanak, s az alkotó kezdeményezés megszabadul a mindenható föld varázsának nyúgeitől, akkor kialakulhat egy magasabb színvonalú, kulturáltabb gazdálkodás, szervezett áruterelés, és megszűnik a kisparaszti gazdálkodás. A falu jövőjét elsősorban az egyéni gazdál-

codók termelésének fokozatos szakosításában kell keresnünk, ez lehetővé teszi a tervszerű árutermelést, és véget vet a termelési mindenesség most uralkodó állapotának, az agyafürt, ezermesterkedő kisparaszti alkat jellegzetes megnyilvánulási formáinak, amikből sok tartós érték sohasem származott.

A szakosítás még jobban elmosza a falu és a város, illetve a paraszti és az ipari munka közötti eltéréseket, és a kulturáltabb termelés kihat a polgárok általános műveltségi színvonalának emelésére, s ezzel párhuzamosan a kulturális igények fokozására. A falu lassan megszabadul a primitívizmusról, az elmaradottság hajdan divatos jelzőtől; ma már minden tizedik lakosra jut egy rádiókészülék, és a tanköteles gyerekek 98 százaléka rendszeresen jár iskolába. A földművesek egészségbiztosítása forradalmi változásokat hozott a közegészségügy terén: 1962-ben 1933 földműves-család 4812 tagja 12 226 esetben fordult orvoshoz abban a faluban, ahol a medicina költségeit, amióta az eszemet tudom, átokként emlegették. Nevetséges volna ilyen körülmények között a „magára hagyott” falu sorsán siránkozni, annál határozottabban fel kell azonban lépni a fejlődést akadályozó kishitűség, provincializmus és gyakran a vezetésben is kifejezésre jutó primitívizmus ellen.

Valahányszor a vicinálison utazok, mindig lefoglalják gondolataimat a falu és a város viszonyának kérdései. Egy időben szilárd meggyőződésem volt a határtalan faluszeretet. Valahogy úgy szerettem a falut, mint szülőanyámat: képtelen voltam bírálattal illetni. Minden úgy volt jó, ahogy volt, és minden gond okát máshol kerestem. Emlékeimben éltem az idő tájt, s előszeretettel vettem magam a romantikus képzelgések örvényébe. Meggyőződéssel eszményesítettem a bokáig érő sarat és a lusta nyári port, amitől hajdan ropogott az eper fogaink között. Aztán eljárt az idő, s anélkül, hogy töprengtem volna a kérdésen, hogy szeretem vagy nem szeretem a falut, egyre ritkábban váltottam ide menetjegyvet, és egyre több bíráló megjegyzést ejtettem az itt uralkodó állapotokra. Úgy látszik, kölcsönösen elidegenedtünk egymástól, évekig be se kukkantottam a faluba, aztán mikor a kötelesség visszazólitott, már nem tudtam érdektelenül gyönyörködni a japán akácok haragoszöld lombkoronájában, már nem tudtam olyan élvezettel hallgatni az öreg parasztek bölcs mondásait, gondolataimat egyre jobban lefoglalták a hétköznapi prózai kérdései, mint például, hogy mennyi pénz kell még az új iskolára, hány millió gyűlt össze a lakásépítési alapon, mennyibe kerül egy új munkahely az új gyárban, és mi mindent kellene és lehetne tenni a lakosság jövedelmének emelése érdekében. Falusi ismerőseim nem valami nagy elragadtatással, gyakran fejcsóválással illettek. Nem érted te ezt. Elszoktál tőlünk...

Egyszer egy nagyobb ipari létesítményről beszélgettünk; a létesítménynek közvetlen hatása volt a falu életére, innen várta a nyersanyagot. A nyersanyagforrás fontosságát, jelentőségét szerettem volna megérteni, amikor egy komolyságaról ismert helyi közéleti személyiség megjegyezte: „Kell is, hogy fejlődjön a város. Minél hamarabb jóllakik, annál gyorsabban elmúlik az étvágya”. Néhány másodpercnyi kellemetlen csend után az illető így folytatta: „Majd csak elérkezik az idő, amikor belőlünk is lesz valami. Mi is kapunk valami objektumot a szocializmustól.” Megkérdeztem, milyen objektumra gondol. „Teszem fel — mondta —, valamilyen gyárat. Üzemet.” Illetlenség lett volna abban a helyzetben tréfálkozni. A faluját szerelmesen szerető polgár szemrebbenés nélkül vállalt volna egy repülőgyárat vagy akár egy atomkutató laboratóriumot is. Miért ne! Hiszen egyszer nekünk is kell kapni valamit a szocializmustól. Itt ismertem meg az idealizmusnak és a korlátolt lokalizmusnak ezt a furcsa

ötvezetét, ami sajnos gyakran kifejezésre jutott a falu sorsának irányításában, és éveken át gátolta a reális lehetőségek kihasználását, a gazdaság tervszerű fejlődését és a gazdaság sok belső tartalékának feltárását. A jeleszó, hogy „majd csak kapunk valamit”, leginkább indokolatlan tétlenséghez, várakozáshoz vezetett. S ez tétlenségre kényszerítette a szunnyadó erőket és tehetségeket.

Ez a buzgó és reménydús várakozás lényegében az adminisztratív irányítás korszakának csökevénye, s rányomta bélyegét a cselekvési kísérletekre. Meg kellett erősödnie a társadalmi öngazgatás rendszerének, hogy a viszonyok, ha nem is forradalmi hévvel, de lassan, biztosan és biztatóan megváltozzanak. Valójában két ellentétes szemlélet, két ellentétes felfogás van itt, és a két szemlélet között egyelőre tart a leplezett harc, noha kialakultak az egységes elvi álláspontok. Persze az intrikák és a pletykák sem ritkák. A küzdelem kimenetele azonban nem kétes. A gyakorlati eredmények elvitathatatlanul bizonyítják, hogy a helyi lehetőségek felismerése, kihasználása nélkül nem fejlődhet a falu. Igaz, a helyi lehetőségekből nem lesz repülőgépgyár, sem atomkutató intézet, de már lett egy kis fémárugyár, amelyben lábasokat és palancsintásütőket csinálnak, és ádáz harcot vívnak a piacért; lett egy több mint száz munkást foglalkoztató faipari üzem, egy jól berendezett, korszerű mezőgazdasági szervezet; változott a magántermelők termelési felfogása, és emelkedett a jövedelmük; lett egy jövedelmező háziipari vállalkozás, és épül az új iskola... Mindez reális tervezés gyümölcse. Persze a lokalizmus még mindig kísért, a vágyak együtt nőnek a kezdeti sikerekkel, és néha beteges törekvésekben nyilvánulnak meg. De az egészséges, fejlődő közösség előbb-utóbb hatékony ellenszert talál a nyavalya ellen.